

Історичні, філософські, правові й кадрові проблеми фізичної культури та спорту

УДК 796.011.1/172.15/93(477.83/.86)"19"

МІЖ ФІЗИЧНИМ І ПАТРІОТИЧНИМ ВИХОВАННЯМ: ДІЯЛЬНІСТЬ СІЧОВИХ ТА ПЛАСТОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ТЕРЕНАХ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ НА ПОЧ. ХХ СТ.

Наталія Салтан¹, Олег Ольховий¹, Олександр Салтан¹

¹Харківська державна академія фізичної культури, Харків, Україна, nataliiasaltan@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2220-7481-2025-02-03-10>

Анотації

Актуальність. У сучасних умовах війни та кризи фізичної активності молоді питання фізичного й патріотичного виховання набуває особливої ваги. Досвід організацій «Січ» і «Пласт» є актуальним прикладом інтеграції тіловиховання з формуванням національної свідомості та громадянської відповідальності. **Мета та методи дослідження** – обґрунтувати приналежність товариств «Січ» та «Пласт» до організацій фізкультурного спрямування шляхом аналізу їхньої мети й змісту фізкультурної практики. Для досягнення цієї мети застосовано аналіз та узагальнення наукової літератури, а також порівняльно-історичний метод. **Результати дослідження та висновки.** У статті проаналізовано фізкультурну діяльність товариств «Січ» та «Пласт». Товариство «Січ» виникло як гімнастично-пожежна організація з комплексною системою завдань: забезпечення протипожежної безпеки, популяризація фізичного виховання, здійснення культурно-просвітницької роботи, а згодом і мілітарної підготовки. У своїй практиці січовики активно використовували гімнастичні вправи на основі «сокільських» традицій, рухливі ігри, стрільбу, їзду верхи, плавання, туристичні мандрівки. Важливим елементом діяльності були масові виступи, що мали не лише фізкультурне, а й символічне значення у формуванні національної ідентичності. Пластовий рух постав як українська модель світового скаутського руху й мав на меті гармонійне виховання фізично й духовно розвиненої молоді. Засновники Пласту запропонували власні підходи до виховання, орієнтовані на гуманістичний, природничо-туристичний та військово-спортивний напрями. Пластова система включала таборування, походи, фізичні вправи, спортивні ігри, військовий вишкіл. У науковому дискурсі обидва рухи розглядають як багатофункціональні національно-виховні структури, що поєднували руханково-спортивний, патріотичний, культурно-просвітницький і мілітарний компоненти. У ширшому європейському контексті діяльність цих товариств відповідає загальноєвропейському тренду – інтеграції фізичної культури в національно-виховні процеси. Гімнастично-пожежне товариство «Січ» та український пластовий рух мали спільну ціль – усебічний розвиток дітей і молоді засобами фізичного виховання, проте зміст їхньої діяльності відрізнявся.

Ключові слова: «Січ», «Пласт», фізичне виховання, Галичина, Буковина.

Nataliia Saltan, Oleg Olkhovy, Oleksandr Saltan. Between Physical and Patriotic Education: the Activities of «Sich» and «Plast» Organizations in the Territories of Galicia and Bukovina at the Beginning of the 20th Century. Topicality. In the current conditions of war and the crisis of physical activity among young people, the issue of physical and patriotic education acquires special importance. The experience of the organizations «Sich» and «Plast» is a relevant example of the integration of physical education with the formation of national consciousness and civic responsibility. **The Purpose and Methods.** To substantiate the affiliation of the «Sich» and «Plast» societies to physical education organizations by analyzing their goals and the content of physical education practice. To achieve this goal, the analysis and generalization of scientific literature, as well as the comparative-historical method, were used. **Results of Work and Main Conclusions.** The article analyzes the physical education activities of the «Sich» and «Plast» societies. The «Sich» society emerged as a gymnastic and fire organization with a complex system of tasks: ensuring

fire safety, popularizing physical education, carrying out cultural and educational work, and later military training. In their practice, the Sich members actively used gymnastic exercises based on «Sokol» traditions, outdoor games, shooting, horseback riding, swimming, and tourist trips. An important element of the activity was mass performances, which had not only physical education, but also symbolic significance in the formation of national identity. The Plast movement was presented as a Ukrainian model of the world scout movement and aimed at the harmonious education of physically and spiritually developed youth. The founders of Plast proposed their own approaches to education, focused on the humanistic, natural-tourism, and military-sports directions. The Plast system included camping, hiking, physical exercises, sports games, and military training. In scientific discourse, both movements are considered multifunctional national-educational structures that combined physical-sports, patriotic, cultural-educational, and military components. In the broader European context, the activities of these societies correspond to the pan-European trend: the integration of physical culture into national-educational processes. The Sich Gymnastics and Fire Society and the Ukrainian Plast movement had a common goal – the comprehensive development of children and youth through physical education, but the content of their activities differed.

Key words: «Sich», «Plast», physical movement, Galicia, Bukovina.

Вступ. Проблема фізичного виховання молоді набуває особливої актуальності в сучасному світі. На тлі занепаду здорового способу життя, низької залученості молоді до фізичної активності та загроз українській ідентичності в умовах військового протистояння з росією, діяльність таких організацій, як «Січ» і «Пласт», постає як зразок ефективного поєднання фізичного та патріотичного виховання. Їхня спадщина є не лише об'єктом історичного дослідження, а й актуальним ресурсом для зміцнення сучасної української державності й громадянського суспільства.

Перші характеристики діяльності гімнастично-спортивних товариств були дані самими організаторами гімнастично-спортивного руху. У своїх публікаціях вони порушували питання теоретичних і методичних засад фізичного виховання молоді, визначаючи основні цілі та засоби формування національно свідомої й фізично загартованої особистості [11; 17]. Науковий дискурс відновився з набуттям незалежності Української держави та набув міждисциплінарного характеру. Б. Трофим'як розглядає «Січ» і «Пласт» як важливі складові частини становлення фізичної культури в Західній Україні, що поєднували фізичне, патріотичне й військове виховання. Він підкреслює, що саме Галичина стала осередком поширення національно-мілітарного скаутського руху на українських землях [13; 14]. Історію січових товариств у контексті розвитку їхньої педагогічної діяльності досліджують О. Винничук і Ю. Тумак. Вони проаналізували форми, методи, напрями та зміст їхньої фізкультурно-масової роботи [2; 15]. Процесів становлення й діяльності товариств «Січ» і «Пласт» стосуються наукові роботи істориків Г. Гуїванюка, О. Субтельного, В. Окаринського, Б. Савчука. У своїх працях вони висвітлюють генезу, ідейні засади, структурні особливості та суспільно-виховне значення цих організацій у контексті національного відродження початку XX ст. [5; 7; 8; 10]. Наукові доробки Миколи Солов'я й Наталі Тихолоз характеризують роль окремих постатей у розвитку пластового та січового руху, зокрема О. Тисовського та П. Франка [9; 12].

Мета дослідження – обґрунтувати приналежність товариств «Січ» і «Пласт» до організацій фізкультурного спрямування шляхом аналізу мети їхньої діяльності й змісту фізкультурної практики.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом дослідження слугують спеціалізована наукова література та праці засновників пластового руху стосовно питань фізичного виховання. У ході дослідження застосовано аналіз й узагальнення науково-методичних джерел, що дало змогу окреслити основні підходи до класифікації та змістового наповнення діяльності організацій «Січ» і «Пласт». Порівняльно-історичний метод дав змогу виявити спільні й відмінні риси в організації, формах і напрямках їхньої фізкультурної роботи.

Результати дослідження. «Січ» – пожежно-гімнастична організація, яка з 1900 р. діяла в Галичині, а з 1903 р. – на Буковині. Першу «Січ» заснував Кирило Трильовський 5 травня 1900 в с. Завалля (нині – село Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.). Незабаром зі Снятинщини «Січ» поширилася на Коломийський та Городенківський повіти, на Гуцульщину, далі – на Буковину.

Завданнями товариства «Січ» були забезпечення пожежної охорони, розвиток фізичного здоров'я молоді, організація товариського життя й культурно-просвітницька діяльність серед населення. Уся діяльність ґрунтувалася на ідеї відродження традицій українського козацтва, яку організація активно підтримувала та поширювала.

Січовий рух був складовою частиною гімнастичного руху в Західній Україні й започаткував фізичне виховання сільської молоді. Фізичні вправи січовиків були пов'язані з повсякденним селянським побутом через використання різноманітних вправ із топірцями та палицями (для чоло-

віків) й із вінками та хустинами (для жінок). Під час організації січових свят і фестинів ці вправи слугували засобом демонстрації фізичної підготовки та національної самобутності. Водночас зазначимо, що через обмеженість матеріальних і технічних ресурсів сільські січі здебільшого зосереджувалися на руханці. Отже, руханка слугувала не лише розвитку фізичних якостей, а й відігравала важливу роль у збереженні культурної спадщини та формуванні громадської свідомості сільського населення.

Іншими формами фізичного виховання були спортивні заняття зі стрільби, футболу, плавання, веслування, боротьби, перетягування каната, танців піднімання важких предметів (мішків, бочок, гир), їзди верхи та на велосипеді. Спочатку заняття проводили без застосування будь-якої методики, але згодом вони набули чіткої структурованості. Вправи відбувалися на громадських толоках, сільських вулицях або біля «січових домівок», де, зазвичай, споруджували спеціальні майдани для фізичних тренувань. У холодні пори року заняття могли проходити лише там, де були відповідні умови в приміщенні. Крім регулярних тренувань, організовувалися велопробіги, змагання та туристично-краєзнавчі заходи.

Також січовики активно застосовували рухливі ігри, які сприяли розвитку спритності, кмітливості й витривалості. У Галичині були популярними ігри «Рибалки» та «Чорний лицар», тоді як у буковинських осередках січова традиція збагачувалася власними регіональними забавами. Ці ігри зазвичай класифікувалися за типом рухової активності (біг, стрибки, орієнтування) або за використанням певного інвентарю. Огляд спортивних досягнень відбувався під час січових свят, які щорічно влаштовувала кожна «Січ», а також повітових і крайових фестин.

Зміст, методи та принципи тіловиховання широко висвітлювались у виданнях, що публікувалися завдяки ініціативі товариства «Січ»: «Січові вісті», «Зоря», «Хлопська правда», «Отаман», «Запорожець» тощо. Відзначимо, що січовики активно використовували численні публікації українського «Сокола».

Багатогранність напрямів діяльності «Січі» зумовлювала потребу в підготовці висококваліфікованих, універсальних і дієвих фахівців. Характерною проблемою як для Буковини, так і для Галичини була нестача таких спеціалістів. Це спонукало до створення системи професійної підготовки кадрів для роботи з дітьми, молоддю та дорослими.

Ідею курсової підготовки запропонував Кирило Трильовський. Курси проводили кілька разів на рік, переважно в Станіславі, Коломиї й Чернівцях. Теоретичні заняття охоплювали основи пожежної справи, анатомії, фізіології та надання першої медичної допомоги. Практична частина передбачала опанування нових січових ігор, гімнастичних комплексів і складних фізичних елементів [16; с. 188–191]. Спортивними інструкторами тут, зазвичай, були колишні військовослужбовці австрійської армії. Також улітку інструктори «Повітових січей» їздили до сільських осередків. Отже, курси забезпечували формування повноцінної системи знань, умінь і навичок, необхідних для фахової роботи в межах діяльності січових організацій.

У рамках «Нової політики», а потім в умовах військової загрози Австро-угорський уряд поступово змінював свою політику, роблячи її більш лояльною до діяльності різних національних товариств і тенденцій до посилення їхнього мілітарного компонента. Після початку Балканської війни 1912 р. учасники з'їзду українських громадських діячів у Львові ініціювали створення парамілітарних стрілецьких січей. 7 березня 1913 р. засновано товариство «Українські січові стрільці», яке об'єднало різні осередки під проводом В. Старосольського, Д. Катамая та І. Чмоли. У цих товариствах приділяли велику увагу вивченню й практиці стрілецької справи, а також фізичній підготовці. До початку Першої світової війни 1914 р. в Галичині утворено 96 військових січей, учасники яких увійшли до складу Австро-Угорської армії як члени легіону Українських січових стрільців, а згодом – і до Української галицької армії [6, с. 124].

Однією з найважливіших заслуг «Січей» було активне залучення жінок, зокрема дівчат, до громадського життя. У деяких осередках створювали жіночі чети, для яких розробили спеціальні вправи з різнокольоровими стрічками та квітковими композиціями, що були легшими фізично й ефектними візуально. Оскільки «Січі» охоплювали здебільшого дорослу молодь, у 1911 р. М. Угрин-Безгрішний та А. Лотоцький організували в Рогатині першу «Молоду січ», яка об'єднала школярів. Залучення до діяльності «Січей» жінок і шкільної молоді засвідчило прагнення організації охопити якнайширші верстви суспільства.

Попри те, що основними завданнями січового руху було моральне виховання та пробудження національної свідомості, ця організація зробила потужний внесок у розвиток фізичної культури,

залучаючи до своїх лав традиційно соціально пасивну молодь українських містечок і сіл. У 1914 р. фактично в кожному галицькому й буковинському селі існувала «Січ». На 1914 р. зареєстровано 916 організацій на Галичині та 112 на Буковині, сукупно 1028 осередків [2; с. 20]. Кількість активних членів товариства «Січ» перевищила 40 тис. осіб [3; с. 108].

Фізкультурно-масову роботу серед дитячого й підліткового населення проводили пластові організації. Основною метою українського пластового руху було виховання національно свідомого, фізично та духовно розвиненого юнацтва. Для досягнення цієї мети пластове виховання спрямовувалося на формування сильного характеру, зміцнення фізичного здоров'я й розвиток фізичних якостей, набуття практичних професійних умінь, допомогу ближньому та суспільству.

Перші пластові групи створено в 1911 р. Їх ініціаторами та засновниками вважають Олександра Тисовського, Петра Франка й Івана Чмолю. Гуртки створювалися по всіх середніх школах, при різних товариствах тіловиховного спрямування, багато з них на початковому етапі мали нелегальний характер. 6 квітня 1913 р. у Львові відбувся перший з'їзд пластових керівників, який став початковим кроком для перетворення цього стихійного руху на структуровану організацію.

Дослідники пластового руху відзначають різноманітні погляди засновників українського скаутингу О. Тисовського, П. Франка та І. Чмоли. Олександр Тисовський вважав, що найвищою метою «Пласту» є розвиток загальнолюдських («...розвій всієї людської спільноти»), національних («...народні цілі»), родинних й особистих цінностей [9, с. 242–250]. Отже, концепція О. Тисовського ґрунтувалася на глибоких духовно-моральних засадах і була спрямована на формування зрілої, відповідальної особистості з активною громадянською позицією та важливими життєвими вміннями.

Природничо-туристичний напрям, очолюваний П. Франком, робив акцент на фізичному гарті й іграх. Франкознавиця Наталя Тихолоз, характеризуючи його діяльність у Пласті, зазначає: «Петро Франко особливу увагу зосереджував на тіловихованні та дисциплінуванні розуму й тіла через пластові ігри. Саме тому його пластовий осередок був більше пов'язаний із розвитком “спортових” пластових традицій» [12]. Ці слова свідчать про те, що П. Франко розглядав фізичне виховання молоді, як один із ключових інструментів формування дисципліни, сили волі й здорового духу.

Військово-патріотичний напрям під проводом І. Чмоли мав на меті підготовку молоді до виконання потенційного військового обов'язку через стройову підготовку та вивчення прикладних дисциплін. Осередки, що були організовані І. Чмолю, мали чітке мілітарне спрямування: поряд із традиційними скаутськими заняттями пластуни вивчали стрільбу, тактику, таборування, користування військовою картою. Попри це, основою виховання лишалася скаутська методика, орієнтована на формування характеру й розвиток фізичних якостей гуртківців. Згодом учасники його гуртків влилися до рядів січового стрільцтва, були активними діячами Першої світової війни та національно-визвольної боротьби 1918–1920 рр.

Важливим елементом фізичного виховання пластунів була щоденна руханка. О. Тисовський надалі в посібнику-настанові «Життя в пласті» так характеризував її вплив на організм людини: «Порух і спорт особливо важливі для нас тепер... Порух відповідний набір вправ, які збільшують силу наших м'язів, суглобів, цілого організму і поправляють будову тіла, надають йому еластичності та зручності. Порухом можеш збільшити поємність грудної клітки, зміцнити серце й легені. Вправи поруху збільшують і працездатність людини, а також завдяки їм краще стає наше самопочуття, ми стаємо більш життєрадісними й веселішими» [11, с. 176–177].

Пластові позакласні заняття відбувалися як у приміщенні, так і на свіжому повітрі. Спорт, фізичні вправи, змагання, мандрівки й таборування стали важливими засобами скаутської виховної системи. Серед різновидів спорту, котрим приділялася пильна увага в «Пласті», відзначимо пішохідний і водний туризм, лижний спорт, командні види, зокрема естафети, а також різноманітні спортивні ігри, таборування. Вони розвивали фізичну силу, швидкість ухвалення рішень, навчали успішної взаємодії в колективі.

Одним з основних напрямів діяльності «Пласту» були туристські походи та створення мандрівних і постійних таборів, де молодь набувала фізичного й військового вишколу, підвищувала свою національну свідомість. У книзі «Як закласти пластові дружини?» П. Франко наголошував на ролі природи як виховного середовища: «З душних міських мурів сягає пластова молодь на свобідну природу і там учить молодь самотійно тілесно і духовно працювати. Гри і забави, таборування під отвертим небом, прогульки та походи загартовують молодь та чинять її здатною до зношення усяких трудів, до виконання дійсної, хосейної праці. Тільки працююча одиниця може стати добрим горожанином, тільки добрий горожанин може придатися державі. Життя у таборі – це життя у

державі в поменьшанні. Тільки добрий пластун не внесе неладу в табірне життя» [17, с. 5]. Своєю чергою, діти, особливо міські, сприймали природу як середовище для пошуку пригод, таборове життя як захопливу форму самореалізації, що поєднувала гру, фізичну активність та навчання через власний досвід.

У процесі становлення «Пласту» велику роль відіграли інші тіловиховні товариства. Наприклад, скаутинг на початках розглядався товариством «Сокіл» як новий, перспективний вид спорту, що гармонійно доповнював їхню фізкультурну програму. Пластові гуртки, які з'явилися у Львові й містечках Східної Галичини, отримували моральну та матеріальну підтримку від «Сокола», члени якого були друзями й однодумцями засновників «Пласту». За оцінкою відомого історика О. Субтельного, товариство вважало «Пласт» своєю молодіжною філією, яка виховує майбутніх членів «Сокола» [10, с. 6]. У 1912 р. в організації створили спеціальну комісію для вивчення скаутингу як нового виду фізичної культури. Деякі міські осередки товариства «Сокіл» також відкривали в себе такі філії. Товариство надавало значну матеріальну та організаційну підтримку пластовим гурткам. Так, частина перших літературних публікацій про «Пласт» з'явилася за сприяння «Сокола» або в його власних виданнях; головний осередок товариства «Сокіл» у Львові надавав пластунам можливість користуватися великими спортивними майданчиками, де члени товариства разом зі скаутами виконували різноманітні фізичні вправи. Інструкторами з фізичного виховання в цих пластових осередках були місцеві вчителі фізичної культури, члени «Сокола» або інших тіловиховних організацій. Така багатогранна підтримка мала вирішальне значення для процесу становлення молоді організації.

У формуванні українського скаутського руху важливе значення мало методичне забезпечення діяльності організації. На початковому етапі інструктори орієнтувалися насамперед на праці засновника скаутського руху Р. Баден-Пауелла, а також на польську скаутську літературу. Випуск друкованої продукції став ключовим інструментом поширення ідей скаутингу серед українців. У 1912 р. з'явився перший самостійний буклет «Пластовий листок», а вже в 1913 р. за підтримки товариства «Сокіл» видано перші підручники – «Пласт» О. Тисовського та «Пластові гри й забави» П. Франка. Із 1914 р. почав виходити перший незалежний пластовий журнал «Пластовий табір». Публікації охоплювали питання одностроїв, відзнак і методики виховання.

Важливу роль товариство відіграло в становленні й розвитку фізичного виховання серед дівчат-учениць загальноосвітніх закладів. До 1913 р. пластові гуртки існували вже у 18 містах і містечках Галичини, у Львові, Стрию, Терембовлі були вже й дівчачі гуртки, а напередодні Першої світової війни пластові курені активно діяли в 37 великих та малих містечках [10, с. 14, 17]. На Буковині гуртки працювали в Чернівцях, Кіцмані, Вишніві й Вашківцях. За даними, які наводить Б. Савчук, у Галичині перед війною було близько 500 записаних пластунів і близько тисячі «прихильників» [8, с. 70]. У середині 1914 р. Пласт на Буковині нараховував у своїх рядах близько 800 членів [10, с. 14].

Дискусія. Початок діяльності гімнастично-спортивних товариств хронологічно збігається з періодом, коли фізична культура в Україні стала набувати системного характеру й одночасно з підйомом національно-визвольного руху. Це зумовило інтеграцію ідей фізичного виховання з націєтворчими та патріотичними орієнтирами. Значну роль у цьому процесі відігравали громадські організації, які активно долучилися до процесу виховання дітей та молоді. І. Андрухів пропонує періодизацію молодіжного руху в Галичині, виділяючи три ключові етапи розвитку. Перший охоплює період із 1 лютого 1894 р. по серпень 1914 р. і характеризується становленням та розвитком молодіжних пожежно-визвольних товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт» як секції «Сокола». Другий період триває із серпня 1914 р. по грудень 1920 р. й позначається участю української молоді в національно-визвольних змаганнях за соборність і державну самостійність. Третій охоплює січень 1921 р. – вересень 1939 р., відзначається відродженням діяльності молодіжних товариств у нових політичних умовах [1, с. 18].

Усталеною в українському дискурсі є думка про те, що, розвиваючись самостійно, але об'єднуючись довкола української державницької ідеї, ці товариства становили, з одного боку, потужний гімнастично-спортивний рух, а з іншого – були стрижнем національно-виховного процесу [3]. Ми поділяємо цю позицію, однак вважаємо за необхідне її конкретизувати. У цьому контексті особливого наукового значення набуває необхідність чіткого визначення ознак, які дають змогу обґрунтовано класифікувати тип цих об'єднань відповідно до мети та змісту їхньої практичної діяльності.

Маючи виразний національно-визвольний характер, товариства «Січ» і «Пласт» поєднували в собі руханково-спортивний, патріотичний, культурно-просвітній, практичний та мілітарний компо-

ненти. Б. Трофим'як наголошує на їхній регіональній специфіці: «Січі, які існували по селах та невеличких містечках, були протипожежними та руханковими товариствами, по більших містах були руханковими товариствами» [13, с. 744].

Руханка як вид масової фізкультурної активності стала основою діяльності товариства «Січ». Січовики розробили власні вправи на основі сокільської гімнастики, доповнивши їх музичним і словесним супроводом [4, с. 307–312]. Отже, вона була чинником збереження національно-культурних традицій. Також руханка слугувала базою для фізичної підготовки молоді, що була задіяна в ліквідації пожеж.

Водночас фізкультурна діяльність осередків «Січі» та їх зв'язок із давнім січовим військом надавали їм характеру військової організації, у якій робилися гімнастичні, протипожежні, стройові вправи, марширування тощо. Здійснення гімнастичних, протипожежних, стройових вправ, марширування, організація показових виступів, парадів і фестинів засвідчують тісне поєднання фізичного вишколу з елементами символічного військового виховання [3, с. 109].

Олег Винничук зазначає, що січовий рух мав одночасно громадсько-політичний і педагогічно-спортивний характер. Проаналізувавши таку фізкультурно-спортивну активність, Винничук наголошує на зв'язку між спортивно-термінологічною системою січових товариств і військово-похідною термінологією легіону Українських січових стрільців. Така спадковість є яскравим прикладом інтеграції фізичного виховання з національно-патріотичним та військовим вишколом [2, с. 13, 16–17]. Військовий аспект діяльності інтенсивно розвивався із заснуванням товариства «Українські січові стрільці».

Отже, діяльність «Січей» має ознаки багатофункціонального характеру з акцентами на фізичному, патріотичному й військово-прикладному вихованні. Об'єднувальним стрижнем усіх напрямів була руханка, яка слугувала основою, на котру накладалися елементи національного змісту, а також була фундаментом фізичної підготовки молоді до участі в гасінні пожеж і проходженні військового вишколу.

У діяльності «Пласту» також спостерігаємо різноманітність підходів до виховання, що була закладена від самого початку існування українського скаутського руху. О. Тисовський наголошував на духовно-моральному розвитку особистості, П. Франко підкреслював важливість тіловиховання та фізичного гарту, а І. Чмола приділяв пріоритетну увагу військовому вишколу молоді. Тому «Пласт» постає як комплексна система виховання, у якій поєднувалися гуманістичний, природничо-туристичний і військово-спортивний напрями.

Борис Трофим'як, характеризуючи чотири напрями світового скаутингу, відзначає, що «яскравим взірцем поширення національно-мілітарного скаутського руху була Галичина й сусідні з нею невеликі нації, пригноблені Австро-Угорською імперією» [14, с. 138]. Він підкреслює, що національно-мілітарний напрям ставив собі за мету виховати свідомого патріота – воїна нації, готового до тривалої й важкої боротьби за її самостійність, незалежність [14, с. 138].

Якщо Б. Трофим'як розглядає «Пласт» передусім як вияв національно-мілітарного спротиву, інший дослідник пластового руху В. Окаринський наголошує на його комплексності, у чому органічно поєднувалися виховні, фізкультурно-оздоровчі й оборонні цілі. У своїй роботі «Український скаутський рух» він зазначає, що існувало два провідні напрями в пластовому вихованні – гуманістично-природничий та військово-спортивний [7, с. 73].

Потрібно врахувати й регіональні особливості. На відміну від Галичини, «Пласт» на Буковині концентрував свою роботу не так на військовому вишколі, як на гімнастичних вправах і походах. У самій Галичині діяльність товариств також мала свою специфіку: у провінції провідну роль відігравав військовий напрям, органічно поєднаний із пластовими виховними засадами. Цей регіональний варіант організації справедливо визначається істориками як «стрілецький Пласт» [8, с. 67]. Це свідчить про адаптацію загального скаутського принципу до місцевих умов і потреб, а також про гнучкість методики, що давала змогу охопити широку аудиторію молоді.

Від самого початку функціонування українських скаутських організацій частина з них характеризувалася виразним мілітарним характером. Іван Чмола започаткував спеціальний військовий та ідеологічний вишкіл, цілеспрямовано поставивши «Пласт» на службу визвольним змаганням.

У ширшому контексті активність «Січі» й «Пласту» вкладається в європейську тенденцію, коли фізичне виховання активно використовувалося як засіб формування національної ідентичності та громадянської свідомості. У Європі XIX – початку XX ст. розвиток фізичної культури тісно пов'язувався з утвердженням національної самосвідомості. Фізична культура стала важливим

інструментом формування національної ідентичності, громадянської активності та мобілізації народів у боротьбі за свої права й державність. Ми погоджуємося з думкою британських науковців, що провідні тогочасні системи фізичного виховання, а саме німецький «Турнен», шведська гімнастика Лінга, англійські командні види спорту мали дві спільні риси. Вони були спрямовані не лише на фізичний розвиток, а й на формування характеру та моральних якостей особистості, а також виникали чи трансформувалися під впливом ідей про національне відродження [18].

Під впливом визвольних рухів у XIX – на початку XX ст. у різних європейських країнах виникли спеціалізовані організації, що поєднували фізичне, патріотичне, освітнє та інколи й військове виховання. Серед найбільш помітних можна назвати «Турнен» у Німеччині, «Сокіл», «Молоду Боснію» на Балканах, «Союз гімнастичних товариств Франції» (USGF), данські стрілецькі асоціації, «Центральну федерацію сприяння фізичним вправам та використанню зброї» – у Норвегії, шведські спортивні клуби. На західноукраїнських землях подібні функції виконували «Січ» і «Пласт».

Висновки. За результатами проведеного аналізу ми встановили:

- гімнастично-пожежне товариство «Січ» та український пластовий рух мали спільну ціль – усебічний розвиток дітей і молоді засобами фізичного виховання, проте зміст їхньої діяльності відрізнявся;
- особливістю січової фізкультурно-масової роботи з молоддю було її поєднання з елементами народної культури, козацької традиції, громадянського та патріотичного виховання. Діяльність «Січей» переважно пов'язувалась із життям сільських громад і зосереджувалась на колективній згуртованості;
- «Пласт» був орієнтований на дітей та підлітків і націлений на індивідуальний розвиток особистості. Його фізкультурна діяльність реалізовувалась через природничо-туристичний та військово-спортивний напрями;
- характерною особливістю для обох товариств стало посилення мілітарного компонента напередодні Першої світової війни.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому вивченні мети, принципів і змісту фізкультурно-спортивної діяльності скаутського руху на українських землях, що входили до складу Російської імперії.

Джерела та література

1. Андрухів І. О. Виховна діяльність українських молодіжних товариств у Галичині (1894–1939): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Івано-Франківськ, 1997. 23 с.
2. Винничук О. Т. Педагогічна діяльність січових товариств на західноукраїнських землях (1899–1939): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Івано-Франківськ, 1997. 24 с.
3. Вербицький В. А. Історія фізичної культури та спорту в Україні: [навч. посіб.]. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 340 с.
4. Гей, там на горі «Січ» іде!.. Пропам'ятна книга «Січей» / Зібрав й упорядкував Петро Трильовський. Едмонтон: Вид. ком. Пропам'ятної книги «Січей», 1965. 432 с.
5. Гуїванюк М. Р. Січовий рух у Галичині й на Буковині (1900–1914). Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 254 с.
6. Нагірняк А. Я. Національно-організаційні засади формування українського стрілецтва на початку XX ст. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 26. С. 120–131.
7. Окаринський В. М. Пласт в українському національно-визвольному русі (1911–1939): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2001. 212 с.
8. Савчук Б. Український Пласт 1911–1939 / упорядник О. Сич. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. 268 с.
9. Соловей М. В. Духовно-моральні цінності українського Пласту в концепті О. Тисовського (1886–1968). *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 23. С. 242–250.
10. Субтельний О. Унікальна історія Пластового руху. Торонто: Plast Publishing Inc., 2019. 440 с.
11. Тисовський О. Життя в Пласті. Торонто: Головна Пластова Булава, 1997. 551 с.
12. Тихолоз Н. Гурт і гарт: Петро Франко. *Zbruc*. 2025. 11 квіт. URL: <https://zbruc.eu/node/121159> (дата звернення: 20.06.2025).
13. Трофим'як Б. Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.). *Визвольний шлях*. 1997. № 6. С. 732–746.
14. Трофим'як Б. Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.): навч. посіб. / Ін-т змісту і методів навчання. Київ: [б. в.], 1997. 419 с.
15. Тумак Ю. І. Фізичне виховання дітей та молоді в громадських товариствах Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Тернопіль, 2014. 23 с.

16. Тумак Ю. Фізичне виховання молоді як провідний напрям діяльності українських тіловиховних товариств Буковини (початок XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2015. Вип. 35. С. 188–191.
17. Франко П. «Як закласти пластові дружини?». Відень: Тов. «Франко, Син і Спілка», 1921. 31 с.
18. Heggie V. Bodies, Sport and Science in the Nineteenth Century *Past & Present*. 2016. Vol. 231. № 1. P. 169–200. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtw004>.

References

1. Andrukhiy, I. O. (1997). Educational activity of Ukrainian youth societies in Galicia (1894–1939) [Author's abstract of the candidate's thesis in pedagogical sciences, 13.00.01]. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
2. Vynnychuk, O. T. (1997). Pedagogichna diialnist sichovykh tovarystv na zachidnoukrainskykh zemliakh (1899–1939) [Pedagogical activity of Sich societies in Western Ukrainian lands (1899–1939)] (Author's abstract of Cand. Sc. dissertation). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
3. Verbytskyi, V. A. (2014). Istoriia fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini [History of physical culture and sport in Ukraine]. Mykolaiv: ChDU im. Petra Mohyly (in Ukrainian).
4. Trylovskiy, P. (Ed.). (1965). Hei, tam na hori «Sich» ide!.. Propamiatna knyha «Sichei» [Hey, there marches the «Sich»!.. Memorial book of «Sich» societies]. Edmonton: Vydavnychiy Komitet Propamiatnoi Knyhy «Sichei» (in Ukrainian).
5. Huyvaniuk, M. R. (2009). Sichovy rukh u Halychyni y na Bukovyni (1900–1914) [The Sich movement in Galicia and Bukovyna (1900–1914)]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna (in Ukrainian).
6. Nahirniak, A. Ya. (n.d.). Natsionalno-orhanizatsiini zasady formuvannia ukrainskoho striletsva na pochatku XX st. [National and organizational principles of the formation of Ukrainian riflemen in the early 20th century]. *Military Scientific Bulletin*, (26), 120–131 (in Ukrainian).
7. Okarynskyi, V. M. (2001). Plast v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rukhi (1911–1939) [Plast in the Ukrainian national liberation movement (1911–1939)] (Cand. Sc. dissertation). Kyiv (in Ukrainian).
8. Savchuk, B. (1996). Ukrainskyi Plast 1911–1939 [Ukrainian Plast 1911–1939] (O. Sych, Ed.). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).
9. Solovei, M. V. (2013). Dukhovno-moralni tsinnosti ukrainskoho Plastu v kontsepsi O. Tysovskoho (1886–1968) [Spiritual and moral values of Ukrainian Plast in the concept of O. Tysovskiy (1886–1968)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. *Psykhologhiia i pedahohika*, (23), 242–250 (in Ukrainian).
10. Subtelnyi, O. (2019). Unikalna istoriia Plastovoho rukhu [The unique history of the Plast movement]. Toronto: Plast Publishing Inc. (in Ukrainian).
11. Tysovskiy, O. (1997). Zhyttia v Plasti [Life in Plast]. Toronto: Holovna Plastova Bulava (in Ukrainian).
12. Tykholog, N. (2025, April 11). Hurt i hart: Petro Franko [Circle and temper: Petro Franko]. Zbruc. <https://zbruc.eu/node/121159> (in Ukrainian).
13. Trofymiak, B. Ye. (1997). Fizychnye vykhovannia i sportyvnyi rukh u Zakhidnii Ukraini (z pochatku 30-kh rokiv XIX st. do 1939 r.) [Physical education and sports movement in Western Ukraine (since the early 1830s until 1939)]. *Vyzvolnyi shliakh*, (6), 732–746 (in Ukrainian).
14. Trofymiak, B. Ye. (1997). Fizychnye vykhovannia i sportyvnyi rukh u Zakhidnii Ukraini (z pochatku 30-kh rokiv XIX st. do 1939 r.) [Physical education and the sports movement in Western Ukraine (from the 1830s to 1939)] (Textbook). Kyiv: Instytut zmistu i metodiv navchannia (in Ukrainian).
15. Tumak, Yu. I. (2014). Fizychnye vykhovannia ditei ta molodi v hromadskykh tovarystvakh Bukovyny (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Physical education of children and youth in civic societies of Bukovyna (late 19th – early 20th century)] (Author's abstract of Cand. Sc. dissertation). Ternopil (in Ukrainian).
16. Tumak, Yu. (2015). Fizychnye vykhovannia molodi yak providnyi napriam diialnosti ukrainskykh tilovykhovnykh tovarystv Bukovyny (pochatok XX st.) [Physical education of youth as a key direction of Ukrainian physical education societies in Bukovyna (early 20th century)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pedahohika, sotsialna robota*, (35), 188–191 (in Ukrainian).
17. Franko, P. (1921). Yak zaklasty plastovi druzhyny [How to establish Plast units]. Vienna: Tov. Franko, Syn i Spilka (in Ukrainian).
18. Heggie, V. (2016). Bodies, Sport and Science in the Nineteenth Century *Past & Present*, 231, 1, 169–200. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtw004> (in English).

Стаття надійшла до редакції 05.06.2025 р.